

СЕНТИМЕНТАЛИЗАМ – ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ

Књижевност просветитељства има хуманистички дух: окренута је човеку као друштвеном бићу и његовим потребама за образовањем и просвећивањем. Већ је роман просвећености, насупрот руковођења разумом, наглашавао осећајност као битну димензију људске личности. Тако настаје сентиментализам (осећање) Најпре у Енглеској, али се током 18. века проширио у све европске књижевности и постепено прерастао у предромантизам. Корене сентиментализма треба тражити у осећању незадовољства друштвеном ситуацијом – пропадање ситне буржуазије, осиромашење и беда. Даје се примат машти и осећајности, окретање књижевности од разума ка срцу, ка унутрашњем, интимном свету. Пишу се елегije, исповести, дневници, писма. Љубав и пријатељство су врховни циљ и отуда култ слоге и љубави у породици. Ова књижевност је пуна меланхолије, сете и туге. До песимизма доводи свест о бесмислености пролазног живота. У европској књижевности то се назива “светски бол”. Из цивилизације се бежи у природу. И сами наслови песама и књига говоре о доживљају живота: Едвард Јанг- Жалопојка или ноћне мисли, или Томас Геј - Елегија написана на сеоском гробљу. Нама најпознатији писци романа су Гете – “Вертер” и Русо – “Нова Елоиза”. Најплоднији српски романсијер је Милован Видаковић – “Усамљени јуноша” и “Велимир и Босилка” (1810. и 1811.). ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ је рођен 1739. У Чакову, али је рано остао без родитеља па су га школовали рођаци. Млади Димитрије је рано читао црквену литературу, па је желео да се посвети аскетском животу. Бежи у манастир Хопово на Фрушкој Гори где је захваљујући игуману манастира Теодору Милутиновићу упознао историјску литературу и тако добио жељу за путовањима. 1761. године се отиснуо у свет и на путовањима провео 40 година. Борави највише у Бечу, на Крфу, Русији, Енглеској, у Братислави, Паризу, Лондону, Трсту. Говорио је Грчки, латински, енглески, француски, руски, албански, румунски, талијански. Зарађивао је од поучавања језицима, био учитељ, лектор, беседник, предавач у војној академији. У Немачкој, у Халеу слуша на универзитету филозофију и естетику, а у Лајпцигу физику. У устаничку Србију је дошао у позним годинама, слабог здравља. Отворио је Велику школу у Београду, а касније и богословију. Био је министар просвете, дипломата. Умро је 1811. године када је увелико радио на оснивању штампарије у Београду. Своје огромно знање преточио је у књиге писане књижевним стилем на српском језику. Он је оснивач нове српске књижевности. Његов књижевни језик се није сасвим ослободио рускословенског или славеносрпског, али је превасходно народни.

ЖИВОТ И ПРИКЉУЧЕНИЈА

Иако је најавио писмом Харалампију штампање књиге *Совјети здраваго разума* ненајављена се појавила књига *Живот и прикљученија* (1783). То је био први део замишљене аутобиографије, а други ће објавити за пет година. Предговор има програмски карактер: он жели нешто корисно за свој народ да учини и да науку и просвећеност омладини препоручи. Он хоће и да да пример другима да штампају на свом језику. Први део живота састоји се из поглавља у којима се описују рођење, родитељи, ујуак, детињство, занат, бекство у манастир Хопово. Он детаљно приповеда о свим појединостима живота, али је то приповедање прожето моралним коментарима, саветима родитељима и читаоцима. Тако се свака целина овог дела може поделити на два дела – приповедни и рефлексивни са наравоученијем. Посебно је лепо поглавље које говори о игуману Теодору Милутиновићу који је узео Димитрија за свог ђака, јер је видео да дете боље од њега чита. Игуман је детету отворио очи. Он критички говори о манастирском животу и о незнању. Када је игуман премештен у Шишатовцац, поклониће Доситеју 15 дуката и саветоваће му да иде на науку, да њему није место у манастиру. Ту се завршава први део биографије, и ове прве Доситејеве књиге. Друга ће бити испуњена његовим путовањима.

ЦОРЦ ГОРДОН БАЈРОН

Лорд Бајрон (1788-1824) потиче из старе али осиромашене аристократске породице што је и био један од разлога његовог незадовољства и бунта јер није могао да трпи надменост богатих али искварених припадника високог друштва. Други разлог његовог немира и песимизма била је изузетна лепота, али је од рођења био хром. Иако члан дома лордова, борио се за права побуњених радника. Због сукоба са друштвом напушта земљу и путује по Португалији, Шпанији, Албанији, Турској. На овим путовањима је и нашао инспирацију за *Чајлда Харолда*. Враћа се већ као признати песник, али због сукоба са друштвом поново напушта Енглеску, живи и ствара у Италији, помаже устанак против Турака у Грчкој где ће и умрети од маларије. Бајрон је најистакнутији европски песник романтизма, пример и узор бунтовног песника. Он је и створио бајроновског јунака: усамљеног, бунтовног, тајанственог.

Поема **Путовање Чајлда Харолда** настајала је девет година, од 1809-1818. Већ после прва два певања постаје славан, радо виђен и обожаван од лондонских дама. Буквално значење прве речи у наслову је хаџилук што преводимо као ходочашће славним знаменитостима прошлости. Име Чајлд значи штитоноша – коњаник на челу колоне. Ова поема је “роман без заплета, драма без радње”. Садржину чине мисли и утисци главног јунака. У првом плану је природа и њене лепоте са изванредним описима пејзажа. Он оживљава и славну прошлост земаља кроз које пролази, али помиње и тугу због ропства у којем се налази. Основна политичка тежња је позив за борбу против ропства. Бајрон је увек на страни поробљених. Прва два певања говоре о путовању кроз Португалију, Шпанију, Грчку и Албанију, а треће и четврто су настали после путовања по Белгији и Швајцарској, у току шестогодишњег боравка у Венецији.

Лаку ноћ је лирски фрагмент у првом певању. Он је посвећен тренутку када песник креће на пут и опрашта се од домовине. Као што сунце нестаје иза морског хоризонта, тако ће и он нестати из очију домовине. У души је разочарење и незадовољство друштвом, али и туга због расанка од отаџбине. Израз “лаку ноћ” открива нежно осећање према домовини. Сутрашњи дан доноси мотив усамљености: његови дворови су пусти и осуђени на пропадање, а у души је празнина. Слуга је тужан што је оставио мајку и оца, његов пратилац пати за женом и оцем кога је оставио уплаканог. Једино Харолд није оставио никог. Њему усамљеност ни мало не смета. Он је био и остао сам. У песми се, као и у целој поеми стапају лирски субјект и песник Бајрон. Све што је доживео Харолд, доживео је и Бајрон. Познато је да је слугу вратио са пута назад јер је патио за породицом, а Виљем Флечер га је пратио свих двадесет година странствовања, до саме смрти. Песма “Лаку ноћ” испевана је у десет строфа по осам стихова –октава. По угледу на Бајрона, настао је **демонски јунак**. Он је тужан и усамљен,окренут свом унутрашњем свету, потпуно отуђен од друштва. Разочарани су у свет и живот, али и у себе. Он је горди индивидуалац, обузет позом, жели да скрене на себе пажњу маса. Воли тајанственост, јер верује да то масе обожавају. Незадовољство друштвом и светом, тежња ка личној слободи и достојанству, светски бол, обожавање природе која једина пружа утеху, поема као доминантни жанр су особине бајронизма.

АЛЕКСАНДАР СЕРГЕЈЕВИЧ ПУШКИН ЦИГАНИ

Пушкин (1799-1837) потиче из најстарије, али осиромашене племићко-спахијске породице Русије. Солидно образован, од васпитача је научио француски који је лако говорио, а народну књижевност је упознао захваљујући својој дадиљи, као и изворни народни језик. Као симпатизер социјалних покрета, а против цара Александра првог, бива прогнан из Русије на Кавказ и у Бесарбију где је написао поему Цигани као двадесетпетогодишњак. Цар Николај га враћа на двор, али ускоро опет бива прогнан у Михајловско, село својих родитеља. Живот је изгубио у двобоју бранећи част своје жене. Писао је поеме, романе, приповетке (Пикова дама) и драме (Борис Годунов). Сматра се оснивачем руске националне књижевности (*Све код нас почиње од Пушкина – Достојевски*), и творцем руског књижевног језика.

Управо у прогонству, Пушкин и добија инспирацију за своју романтичарску поему **Цигани**. Сиже поеме је једноставан: то је прича о циганском табору, Циганки Земфири и младом племићу Алеку. Алек бежи из градске вреве препуне лицемерја и стиже у цигански табор где га цигани прихватају. Старац у табору му говори о “беди у слободи” и о тешком животу вечитих путника. Алеко ипак остаје јер:

Све је то бедно, дивље, ружно,   Туђе мекуштву тромом нашем
Но све је живо, никад тужно,   Туђе животу празном оном.

Овде је живот пун динамике, покрета. Људи су тихи, мирни и спокојни. Контраст у односу на град је снажан. У овој черги Алеко проналази и своју љубав – младу Земфиру. И овде се и дешава конфликт: Алеко је индивидуалиста, он би само да узима, али не и да даје. Зато долази до трагичног сукоба. Земфира временом губи интересовање за Алека и налази другог. Њен отац га на време упозорава да право на слободу припада свима. И њега је напустила жена и оставила га са Земфиром, али он је не кажњава, већ је омрзнуо све жене:

Ко птица слободна је младост   Сваком се редом даје радост,
Ко може љубав још да спута?   Не бива ништа по два пута.

Дакле, слобода није само слобода кретања, него и слобода воље и осећања. За Алека, постоји слобода за њега, а не за другог. Када у степи пронађе Земфиру у загрљају љубавника, он ће их обоје убити. Зато ће бити осуђен да напусти табор. Алеков покушај да пронађе слободу није успео, јер његов темперамент на једној страни, и слобода на другој, потпуно искључују једно друго. Зато у епилогу и каже: “**Од кобних страсти свуд се страда / И нас од њих не штити ништа**”. Тако покушај спајања урбаног света и природног живота у степи није успео. Из града, Алеко је донео егоизам, преосетљивост, мржњу,

осветољубивост. Тако се Пушкин на одређен начин супродставља Русоу и његовом враћању природи. Треба одбацити лажни морал, и тако ослободити личност, а не само отићи “запрљан” у природу.

ПУШКИН ЕВГЕНИЈЕ ОЊЕГИН

Евгенија Оњегина Пушкин је започео док је био у прогонству на југу Русије од 1820-1825. године. Садржина и тон тих певања је романтичарски. Писање је наставио у Петровграду, у новој средини и клими што је наметало реалистичко сагледавање и критичан и сатиричан однос према предмету приповедања. Када је поново прогнан у село Михајловско одакле су му родитељи, ово дело постаје енциклопедија народног живота, обичаја и морала.

Романескна прича је једноставна. Татјана, девојка из паланке се заљубљује у уображеног Московљанина Оњегина, али је он не примећује. Онда му шаље писмо у коме открива своју љубав. Оњегин је одбија, а Татјана дубоко пати. Она симболизује природну и здраву Русију, незатровану европејством. Оњегин је човек без циља и смисла у животу, живот му је досадан и безвредан. Њихов други сусрет дешава се у промењеним околностима. Она је сада књегиња, удата за богатог старца. Сада Оњегин пише Татјани, али добија одговор да жели да остане верна у браку. Оњегин одбија из надувености и самозадовољства, док је Татјанино одбијање високоморални чин.

Оњегин је типични представник рускога племства почетка 19. века. Живи лажним животом без икаквих обавеза. Он је интелигентан, оштроуман, слаткоречив што прати солидно образовање. Није способан низакакав користан или друштвени рад, и то је његов основни проблем. Разлоге незадовољства не налази у себи, већ у околини коју напушта, али у њему остају снажни трагови те средине. Он се физички разилази са средином, али у њему остају трагови који одређују његов карактер и, коначно, и његову судбину.

Не: жар из срца оде рано...

Сплин, како би се негде рекло,-

Неверства му је доста

Наше чамотиња у ствари,

А досадно другарство поста

Овладало је њим помало.

Долазак на село даје нове карактеристике Оњегонове личности. На свом имању либерализује обавезе кметова. Трагови градског живота у њему ипак остављају траг. Он одбија Татјану јер је и свестан да “нису пар”. Он као да није способан за осећање љубави и нежности, обавезе су му стране. Оњегин за Татјану постаје заинтересован тек када је види у пуном сјају, у високом друштву. Она сада у разговору одбија његово удварање, и он остаје поражен. Он наставља да лута, али остаје утисак да је на свету “сувишан”. Оњегонова противречна природа испољена је и у односу са Ленским. Из досаде Оњегин ће флертовати са Олгом, девојком његовог најбољег друга Ленског. Због романтичарског заноса, али и неуравнотежености и наивног срца, изазваће Оњегина на двобој, због чега ће и изгубити живот.

Татјана је одрасла на селу, у здравој средини која ју је даривала лепотом, моралном чистотом, стабилношћу и емоционалном снагом. Татјана верује у љубав, па јој разлика у друштвеном статусу и није посебно битна. Оњегоново хладно одбијање дубоко ју је повредило, али није угушило њену љубав. Ипак при сусрету у високом друштву, она је остала мирна и хладна, а он је остао сасвим сметен, блед и осећа се бедно. Своју величину, Татјана је потврдила у осмој глави романа. Она га одбија иако није срећна а и даље га воли. Ипак, она је сада удата жена, одговорна и стабилна личност која неће да каља ни себе ни мужа.

Пушкин је унео у роман своју личност, уз доста аутобиографских елемената. Он је директни сведок свега збивања. Он приповеда о својим јунацима као о блиским пријатељима. И сам се појављује на неким баловима. Оњегин и песник су пријатељи, и заједно проводе време. Ипак, Пушкин се ограђује од поступака свога јунака, што не треба дословно схватити. Оњегинска строфа-14 стихова, 8 и 9-терци.

Хајнрих Хајне - ЛОРЕЛАЈ

Хајнрих Хајне спада у ред великих и водећих европских романтичарских песника. Први је немачки песник који раскида са класицизмом. С правом је говорио како се са њим „завршава стара немачка лирска школа и ствара школа нове немачке поезије”. Мотиве и облике налази у народном стваралаштву. Хајне је био јеврејског порекла, противречна и бунтовна природа, растрзан многим страстима и невољама. Био је Хегелов ученик на студијама филозофије у Бостону о Берлину, приврженик пролетерске револуције и Марксов пријатељ, али је величао аристократски свет и Наполеона, а плашио се и за будућност поезије у социјалистичком друштву. Своју противречну природу овако је описао: „*Ја сам Јеврејин и хришћанин; трагедија и комедија (...); ја сам животиња, ђаво и бог*”. Хајне је и трагична личност. Доста рано је почео да болова од сушења кичме и атрофије мишића, па је пуних осам година био у кревету - „гробници од мадраца”. Живео је од 1797. до 1856. године. Умро је у Паризу, где је и провео већи део живота јер су му песме у Немачкој биле забрањиване, власти му нису дозволиле чак ни да умре у својој земљи.

„Лорелај“: Песма има шест строфа и стихове неуједначених дужина, са рит-мичком и мелодијском променљивошћу. Хајне је песнички мотив нашао у народној традицији и легенди, везаној за клисуру и високу стену која носи назив Лорелај, која се налази на десној обали Рајне. Стена је висока преко 130 метара и представља најистуреније место дуге клисуре кроз коју се пробија Рајна. За стену је везана и древна германска прича о прекрасној и заводљивој вили Лорелај која је живела на тој стени и својом песмом омамљивала бродаре, младе морнаре. Очарани њеном песмом, они су заборављали на опасност, усмеравали поглед према њој недостижној и тако завршавали у дубокој и тамној води.

Порекло свог мотива песник открива у првој строфи уводећи нас у садржај и песничко ткиво ове баладичне песме. У другој строфи је слика Рајне, у време када је сунце на заласку; врх стене запљускују последњи сунчеви зраци. Наредне две строфе посвећује митској прелепој девојци Лорелај. Она седи на врху стене - тамо је њено станиште. „Лепа ко вила из сна“, са косом боје злата, „она сва у злату блиста“ и златним чешљем чешља своју косу. Њена појава је краљевска, очаравајућа и небеска (недохватна). Међутим, постоји и њена друга лепота, којој нико не може одолети - песма. Песма звучи „силно“, „чудесно“, омамљујуће и фатална је за сваког ко је ослушне. Жртве те њене песме су лађари које мами „њен дивљи заноси тон“. Уместо да гледају у водене гребене и опасне стене, они свој поглед неодољиво усмеравају у висине, тамо где је она, иако добро знају да је она недостижна и да се сваког тренутка могу наћи на дну.

У Хајнеовој песми јавља се нека туга и крај јој је као у балади - завршава се страдањем младих лађара. Ово би могла бити и песма „о љубавној тузи и љубавним заносима“, али је то песма и о девојачкој недостижној лепоти као највећем сну. И сирена код Грка симболише заводљиву, охолу и бездушну жену, загледану само у своју лепоту. Хајне, на уму има савременски идеал женске очаравајуће лепоте за којом се вечно чезне и због које се заборавља на опрезност и хрли у опасност и пропаст. Глаголи дати у презенту: *тугујем, протиче, блиста, чешља, пева, звучи, гледа, мисли*, имају стилогену функцију: актуализују песму и њен садржај преноси у наше сад, у ово сад, али то је и оно вечно, увек - сад. У питању је сугестивност: то није било само некад, давно, то је тако и сада. Песма добија и различиту сугестивност у различитим преводима. Ево примера у неколико строфа:

Што ли сам, да ми је знати,	Прохладно; већ се смркава;	Све мислим: таласи сиви
Овако тужан ја?	отиче Рајна у мрак.	Свући ће најзад на дно
Прати ме, упорно прати	А брега врх обасјава	морнара и чунић. А скриви
Старинска бајка та.	Сутонског сунца зрак.	Лорелај певањем то.

(Scorpions: Lorelaj)

ВУК СТЕФАНОВИЋ КАРАЏИЋ

Вук (1878-1864) спада у ред најзнаменитијих и најзначајнијих личности српске историје, науке културе и књижевности. Био је самоук, али је упорним радом створио дело које обележава епоху у развоју српске књижевности и културе. Као шесто рођено дете добија име Вук да би остало у животу. Од рођака Јефте Савића, јединог писменог човека у крају, научио је читање и писање. Када је избио први српски устанак, војвода Ђорђе Ђурчија га узима за свог писара. Након убиства војводе, Вук креће у свет за књигом и образовањем. Није успео да упише Карловачку гимназију, закаснио је и за упис у гимназију у Петрињи, Доситеј га грубо одбија од себе. Био је и ђак новоотворене Велике школе у Београду, али је брзо напушта због болести (реума зглобова леве ноге) и одлази у Пешту на лечење потпомогнут једном богатом Српкињом. Овде улази у свет књиге упознавши се са многим ученим Србима. Овде се и родила идеја о фонетском правопису и увођењу народног језика у књижевност. Јернеја Копитара (цензора словенског књига) упознаје у Бечу, након пропасти устанка. Њихово трајно пријатељство било је огроман подстицај за Вуков рад. Вук је све време свог рада био подржаван од великих европских имена (био је члан 14 научних друштава и академија наука широм Европе, почасни доктор многих универзитета), али је у Србији био изложен интригама и простачком понашању неписмене Милошеве околине, али и од самог кнеза који је такође био неписмен и бахат. Црквени великодостојници ће у Вуку видети велику опасност за своје привилегије. Умро је у Бечу 1864. године, а само након 4 године Вуков правопис је и званично признат у Србији. Његове кости пренесене су у Београд 1897. године и са великим почастима сахрањене у Саборној цркви поред Доситеја Обрадовића.

Реформатор језика и правописа- Вуков долазак у Пешту, у потрази за леком, посебно је значајан због познанства, а потом пријатељства са Луком Миловановим и Савом Мркаљем. Они су, независно један од другог, радили на питањима азбуке и увођења народног језика у књижевност. Сава Мркаљ је 1810. године објавио *Сало дебелог јера* где, уместо азбуке од 40 слова уводи нову, фонетску, од 26 слова. Овде се први пут појавило основно правило нашег правописа “Пиши као што говориш”. Вук је осетио потребу за писањем граматике српског језика, па издаје две књиге: *Малу простонародну славено-*

српску песнарицу (1814) у којој објављује прве народне умотворине и *Писменицу србскога језика по говору простога народа написану (1814)*. На писменици је радио са Луком Миловановим, образованим човеком који је знао латински, немачки, мађарски и француски језик. Угледали су се у организацији грађе на граматику славеносрпског језика Аврама Мразовића. Ово је прва граматика говора простога народа. Ову граматику Вук је поправио након сугестија Копитара *Српском граматиком* коју је издао уз *Српски рјечник (1818)*. Грим ће је одмах превести на немачки језик. Вук је стриктно применио правило да сваки глас треба да има један знак (слово), и тако створио најсавршенију азбуку. Досадашњу азбуку је свео на 28 слова, да би касније, након путовања по Црној Гори и Далмацији унео и слова Ф и Х и азбука добија коначни облик од 30 слова. За гласове који нису имали до тада слова, а има их у народном говору, Вук је увео нове знакове: **Љ, Њ, Ћ** (по нацрту Лукијана Мушицког) **Ѣ** (преузео из румунских рукописа) **Ј** (преузео из латинице што су противници реформе сматрали највећим грехом). Правопис своје граматике ће у потпуности применити у предговору за Српски рјечник. Први *Српски рјечник* Вук је припремао уз велику помоћ Јернеја Копитара који је речи преводио на латински и немачки језик. Припремио је речник од 26.270 речи са огромним додатним материјалом: ту је и историја, етнографија, поезија и проза. Митрополит Стратимировић је забранио објављивање речника без полугласова, што је уз недостатак новца стварало додатне проблеме. Ипак је објављен 1818. Друго издање, уз помоћ Ђуре Даничића већ има 47.500 речи.

У *Предговору српског рјечника* Вук пише праву малу студију о језику. Он каже да још нема књига које су написане на народном језику. То је зато што немамо школа, па су писци самоуци. Да би боље објаснио неке речи, описао је неке обичаје и додао приповетке. Речник је писан за оне “који љубе свој језик и поштују”, а не за оне који кажу да је то “свињарски и говедарски језик”. Он не жели да поправља свој језик по свом укусу, већ да га учи. Одговара Стратимировићу да ће превођење Библије уместо штете приближити народ цркви, а српски језик народу.

Борба за увођење народног језика у књижевност- Ни црква ни српска интелигенција нису могли да прихвате увођење народног језика у књижевност, јер су сматрали да је то прост језик сељака, орача и копача. Најжешћи му је противник митрополит **Стеван Стратимировић**, који је био веома конзервативан. Сматрао је да је увођење слова Ј из латинице покушај покатоличења Срба. Вука је прогласио за шпијуна. Издејствовао је кнежеву забрану штампања свих књига новим, Вуковим правописом. Други љути противник је био **Јован Хацић** који је објавио текст *Ситнице језикословне* које је Вук критиковао показујући да Хацић слабо познаје народни језик и да није доследан у писању. Нихова полемика је трајала 10 година. **1847.** године појавило се више књижевних и научних дела на народном језику и Хацић је коначно био поражен. Вук објављује *превод Новог завета*, Ђура Даничић научно дело: “*Рат за српски језик и правопис*” које је научним аргументима одбранило идеје Вука, Бранко Радичевић објављује “*Песме*” што представља поезију на чистом народном језику.

Скупљање народних умотворина- Вук је вредност народног стваралаштва схватио уз помоћ Јернеја Копитара. Прво је бележио песме по свом сећању, а онда по казивању рођаке Савке. То су углавном лирске песме, које су са осам епских објављене у *Мала прстонародна славено-србска пјеснарица* 1814. године у Бечу. Захваљујући архимандриту Лукијану Мушицком, који је ценио Вуков рад 1815. објављује нову збирку, *Народну србску пјеснарицу* представљајући свету око 100 лирских и 70 нових епских песама (Вишњићевих и Подруговићевих). Ова збирка је прославила нашу народну поезију, Копитар их преводи на немачки, Гете истиче лепоту српске лирике, Јаков Грим такође. Вук је радећи и сам много научио. Изграђивао је укус и смисао за систематичност. Тако ће бити објављено укупно 6 књига српских народних песама, а пета и шеста биће објављене после Вукове смрти. Објављује и приповетке (1853, превела ћерка Мина Карацић, посвећена Јакову Гриму), пословице (1836, на Цетињу, посвећена Његошу). Синтезу својих сазнања о народној поезији Вук је изложио у предговору првој књизи другог издања народних песама 1823. у Лајпцигу *О подели и постању народних песама*.

Књижевни критичар и полемичар- Српска књижевност 18. и 19. века стварана је на славеносрпском језику, или на мешавини рускословенског и славеносрпског језика, или, најчешће, како се коме свиди. Покушаји писања на народном језику постојали су код Венцловића, Орфелина и Доситеја. Вук је Писменицом и Рјечником започео рад на увођењу народног језика у књижевност али је морао да непрестано води борбе са својим противницима. 1815. Вук је објавио рецензију на роман *Усамљени јуноша* најпопуларнијег писца сентименталних романа Милована Видаковића. Овде је само критиковао језик, да би 1817. његова рецензија на роман *Љубомир у Јелисијуму* постала систематична, комплексна и документована. Вук је тако постао и оснивач српске књижевне критике. Он врло оштро и беспопштено указује на мањкавости романа. Роман нема главне теме, иде са предмета на предмет, писац каже да је роман “морална повест” а јунаци нису никакви морални узор. Писац не зна карактер и обичаје свога

народа. Роман има доста недоследности па изгледа да писац "бунца као баба у болести", и прави магарцима своје читаоце, или самога себе. У закључку ће рећи да Видаковић не зна ни историје, ни географије, нити зна шта је морал, ни стид, нити познаје свој народ.

БРАНКО РАДИЧЕВИЋ

Бранко Радичевић (1824-1853) потиче из чиновничке породице. Отац Тодор Радичевић је писао и објављивао по часописима, превео је Шилерову драму *Вилијам Тел*. Студирао права у Бечу, потом уписује медицину, али му је болест прекинула и ове студије. Умире од туберкулозе у 29. години, од чега су му умрли и мајка, брат и сестра. Сахрањен је у Бечу, али су му кости пренешене на Фрушку гору и сахрањен је на Стражилову изнад Сремских Карловаца 1883. Прву збирку песама је објавио 1847. где су му и најбоље песме. Под Вуковим утицајем пише и епске десетерачке песме, али ове песме немају ону уметничку лепоту као лирске, спонтане и једноставне песме на чистом народном језику. Његова лирика је модерна, у складу са ондашњом европском поезијом. Због складног ритма, песме су му често компоноване. Песма **КАД МЛИДИЈАХ УМРЕТИ** није објављена у првој књизи већ тек 1862. са песниковом оставштином, иако је настала још 1845. Тема песме је мисао о смрти и мотив растанка са животом. Овај мотив је проистекао из стварне породичне трагедије. Мајка му је умрла још кад је био дете, брат када је настала песма, а сестра у шестој години живота. У **првој** поетској целини садржане су две песничке слике: природа (јесен) и лирски субјект (песник). *Лисје жути* – показује процес који траје: оно лагано жути, губи сокове. Већ у другом стиху *лисје жуто* показује да је процес завршен, и да оно опада. Анафором (понављањем) је наглашено лагано умирање природе. Захваљујући опкорачењу *зеленога ја више никада / видјет нећу* се наглашава душевно стање песника. Он зна да неће дочекати пролеће. Контраст зелене и жуте је контраст живота и смрти. **Друга** песничка слика показује стање у коме се песник налази. Успостављен је паралелизам између природе и његовог губитка снаге. Сваки полустих је реченица за себе, цезура даје застој у ритму и сугерише испрекидан дах болесника. Спором десетерачком ритму доприноси и асонанца **"боловање око ми попило"**. Сазнање да је скоро крај, песника враћа у прошлост, да се сети свега лепог и вољеног. Обраћање животу, зори, дану и свету дато је у градацијском поретку. Употреба речи одмила сугеришу велику љубав према лепотама живота. Анафора *збогом* сугерише на жал што мора да се растаје од живота. Због овог дела песма није мрачна. Пуно је речи које казују светлост (зоро, бели данче, сунце, јарко, извору). **Трећа** целина је опраштање од стваралаштва. Жао му је што ће их, као сирочиће, оставити недотеране. Иако је песма давно испевана, као да указује на блиску смрт. Песма садржи архаизме (лисје, потавнило, млидијах, житку) деминутиве (речи од мила), контраст (хтедох дугу да са неба свучем-дуга била па се изгубила) апострофе (обраћање животу, зори, дану, свету, песмама), градације.

ЂУРА ЈАКШИЋ

Рођен је у Српској Црњи (1832-1878), у свештеничкој породици. Двапут бежи из трговачке школе и у Бечу, Пешти и Минхену учи сликарство коме је посветио највећи део живота. Радио је као учитељ често прогањан од власти и отпуштан из службе. Учителивао је по забитим селима, а умро је од туберкулозе у Београду. Он је лирски и епски песник, приповедач и драмски писац, а највише пише о тешком животу, природи и политици. Био је вечито незадовољан и собом и светом. Увек сам против свих, живот му је протицао у поноситом пркосу. Емотиван је, пун жара, љутње, срдбе, беса. Описи природе су рефлексивна његове природе и психолошких стања. Вече је у ранама и крви, планине су дивље, чују се громови и олује. Црна и црвена боја су у основи његових сликарских и поетских пејзажа. Највише бајронизма управо има у поезији Ђуре Јакшића. "Јакшић није умро, него погинуо у љутој борби са крвником животом."-Драгиша Живковић **НА ЛИПАНУ** је песма настала 1867 у Сабанти код Јагодине где је учителивао јер је по казни пребачен из крагујевачке гимназије. Дијалог са птицама се наставља у песми **ПОНОЋ** монологом који је упућен сенима мајке. У песми *На липану* песник је разочаран светом и животом, а у песми *Поноћ* разочарање достиже врхунац, песник је немоћан и очајан. Песма лирског субјекта је елегична, ритам је спор, смењују се 11-ерци и 12-ерци у три секстине, строфе од по 6 стихова. Песма птица је дитирамб полетног ритма. Песник се исповеда птицама, али птицама не лежи сета, њихова је природа весела. Ипак, птице знају за његову бол и оне га воле и дочекују са поздравом. То песника умирује. Након треће секстине птице више не нуде одговор, што сугерише безизлаз. Његов безизлаз је толики да су и птице замукле.

ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ

Змај (1833-1904) спада у ред најплоднијих српских романтичара. Рођен је у Новом Саду где је и завршио основну школу. Студије права завршава у Бечу. Као управник Текелијума (Будимпештански интернат за српске студенте) завршава и медицину и овим позивом се надаље бавио. Једно време је био и драматург Народног позоришта у Београду. Уређивао је и издавао књижевне, сатиричне и дечије

часописе. По часопису *Змај* је и добио надимак, а толико је песама оставио за собом да је часопис *Невен* десетак година после песникове смрти објављивао необјављене песме за децу. Почео је да пише под утицајем Бранка Радичевића који му је био највећи узор још од познанства у Бечу, где се упознао и са Ђуром Јакшићем који му је постао близак пријатељ. Био је вредан преводилац са мађарског, немачког, француског и руског језика. Поред љубавне и дечије поезије, има и родољубивих (*Светли гробови*) као и политичких и сатиричних песама. Један је од најоданијих присталица Светозара Милетића и његове Народне странке.

Ђулићи увеоци садрже укупно 69 песама са два основна осећања: бол и туга због изгубљених најмилијих. Доминира смрт и осећања која је она изазвала. То је поезија оностраног света, метафизичка поезија. Све су песме строфичне, углавном катрени. Песма *поћем, клецнем...* показује да бол достиже врхунац. Неминовност смрти уноси немоћ и очај у лирског субјекта. Вољена жена умире ту, поред њега, он не може да јој помогне. У експлозији бола, он бесциљно и неосмишљено се креће по просторији. Он би да спречи смрт, учини немогуће. Хоће да успори време заустављајући шеталицу на сату. Време ипак неумитно протиче, што асидентски повезани глаголи *поћем, клецнем, идем, застајавам* сугерише откуцавање сата. Временом је и стање болесника све теже. Очај расте, кретање постаје неконтролисано – *јурим, бежим, ка очајник клети* песник је свестан да *збори речи без памети*. У новом покушају обраћа се силама које би требале да га схвате. Оне су градацијски поређане, од најјачих до најслабијих, од космичких до земаљских. Ипак, наде нигде нема. Опет схвата да се, очајан и усамљен, само вртео у круг. Глагол *идем*, сменио је глагоил *станем*, а потом долази глагол *клоне*. У потпуној клонулости, спушта главу над колевку и у немоћи поново понавља “не сме нам умрети”, а онда све тоне у апсолутни мир немоћи и пораза. Змајево певање је једноставно, без метафора и патоса. Основно уметничко средство је **динамизам**. Њему доприносе глаголски облици који чине трећину лексичког фонда песме. Доминирају глаголи кретања (12) и глаголи говорења (7). Учесталост глаголских облика дочаравају слику беспомоћног и очајног човека. Од фигура присутна је анафора (вичем), понављање (ка очајник клети, речи без памети, не сме нам умрети) песма је писана у асиметричном (4/6) трохејском десетерцу.

ЛАЗА КОСТИЋ

Лаза Костић (1841-1910) је најистакнутија песничка личност друге половине 19. века у Србији. По времену у ком је стварао Костић је романтичар, али је био и претеча модерног певања 20. века. Рођен је у Ковиљу, у Бачкој у богатој грађанској породици. Један је од најобразованијих људи, полиглота, доктор права. Блиски је сарадник Светозара Милетића, професор Гимназије у Новом Саду. Због јавног говора у Београду борави пет месеци у затвору. Био је секретар Јована Ристића на Берлинском конгресу, службеник министарства иностраног дела у Русији. На позив кнеза Николе борави у Црној Гори седам година. 1895 се жени сомборском богаташицом Јулијаном Паланачки јер је због велике материјалне оскудице живео по Фрушкогорским манастирима. Тако проводи последњих 15 година свог живота, у материјалном благостању, али изван јавног живота, огорчен и усамљен. Лаза Костић је стваралац и мислилац европског ранга. Први се у нас бавио Шекспиром пишући о њему пуних 50 година. По природи је био поносит, самоуверен, оштроуман, отворен. Док се у паланачкој средини могло често чути “људи Лаза” он је пркосио екстравагантним одевањем, разбарушеном косом и оштрим језиком. Био је свестан свог песничког генија и сиромаштва духа света који га окружује.

Он је и теоретски образложио своју оригиналну поетику. Основни принцип је **укрштај као јединство супротности**. По њему, хармонија је сливање различитости у јединствену целину, а симетрија је равнотежа супротности. Симетрија са хармонијом даје лепоту.

САНТА МАРИЈА ДЕЛЛА САЛУТЕ

У својим педесетим годинама Лаза Костић је упознао 19.-годишњу Ленку Дунђерски, ћерку његовог пријатеља. Јавља се обострана љубав. Настају борбе у песнику, сукоб осећања и разума. Песник бежи од својих осећања у манастир Крушедол, и ту проводи пет година. Његов пријатељ Дунђерски му предлаже да се ожени богатом удовицом Јулом Паланачком, што овај и учини 1895. године, а исте те године умире и Ленка Дунђерски. Бежећи од туге одлази са женом у Венецију, где посећује цркву Госпе од Спаса из 17. века. У њему се спаја дивљење према цркви и непреболна љубав према Ленки. Истовремено, он осећа и кајање што је некада осуђивао градњу ове цркве од дрвета из шума по далмацији. О трагици српског бора испевао је и песму *Беседа* 1865. Ова песма је у песнику сазревала читавих 20 година, колико поезију није писао, а у исто време је и његова последња песма. Појавила се на свет 1909. године.

Песма је испевана у облику **апострофе** – то је обраћање Госпи од Спаса, Богородици. Временом, то више није обраћање Богородици, него и мртвој драгој, љубави, жени уопште. Каје се и што је жалио

борове, јер је лепше “носити лепоту” и постати стуб који ће држати сводове цркве, него бити пепео, или “тонути у броду” и “трунут у плоту”. Лепота храма се поистоветила са лепотом мртве драге. Он схвата своја два греха: према храму и према драгој. О лепоти драге се не говори директно. Она је вила која доноси светлост у његов живот. Лепотом доминирају очи. Он *сумња да до њега може да дође толика срећа, па отуда реторичка питања*. Он је стар, живот му је све узео. Жали што та лепота није сазрела пре, тражи опроштај за “грешне залуте” (лутање). Сукобљава се мозак и срце. Мозак ипак побеђује. Изненадна њена смрт му показује да није био у праву. Зато се каје “*утекох мудро од среће, луд*” Срећа је поражена, мудрост није била мудрост него лудост. Њена смрт изазива апокалиптички слом. Овако се завршава овоземаљска љубав, а започиње метафизичка, у сновима. Она му долази у снове, крави му душу. Трагови тих сусрета су песме које припадају само њима. Ништа не може да опише те тренутке сусрета. То су *халуцинантна стања*, сновиђења из којих је, након 20 година настала само ова једна песма. Завршна поетска слика означава сједињење лирског субјекта са умрлом драгом које долази када дође крај живота. Сада је *слика среће хиперболисана*, то је космички доживљај љубави. Зато песма нема песимистички крај. О томе је сам говорио у свом дневнику “...осетим сасвим јасно да је Она сишла да ми узме душу. Био сам на врхунцу небеске среће и увек угледах рај са Њом – када се пробудих” **Рефрен** Santa Maria della Salute има посебно место у структури песме. У њему је **синтеза божанског храма и храма лепоте**, цркве и жене, Богомајке и земаљске девојке, идеалне, умрле драге. У јединству реалног и трансцедентног, симболизује се свеопшта, космичка љубав.

Лаза Костић је важио за доброг znalца српског језика. Био је познат по својим **кованицама**, посебно бесмисленим кованицама које се називају КАЛАМБУРИ. И овде их има неколико, које су настале скраћивањем речи, или спајањем две речи : *КАЈАН, УГОД, ГЛЕД, ЗАЛУТЕ, БЕЗЊЕНИЦА*. Песма је углавном испевана у **октавама**, строфама од осам стихова. Изузетак је строфа **нона** (стофа од 9 стихова), због снажног осећања очараности лепотом драге, што је захтевало додатни стих испред рефренског стиха. Последња, четрнаеста строфа чини спој две строфе, са рефреном само на крају. Песма је испевана у два стиха. У **лирском десетерцу (5/5) и деветерцу – непарни стихови су десетерци, а парни деветерци. Рима је комбинација укрштене и паралелне риме АБАБАВВ**.

ПЕТАР ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

Петар Петровић Његош (1813-1851) један је од ретких великана у историји нашег народа: био је поглавар цркве, владар Црне Горе и песник, најбољи кога смо икада имали. Пореклом је био из чувене породице Петровића, која је сто година давала ратнике, владике и владаре Црне Горе. Рођен је у Његушима, под самим врхом Ловћена. Као десетогодишњака стриц Петар Петровић 1. изабрао га је за свог наследника. Значајан моменат у његовом животу као песника представља долазак Симе Милутиновића Сарајлије на Цетиње, у то време врло цењеног песника и сањара, познатог по великом спеву Србијанка. Будио је у њему сањара и поету, подучавао га да види и оно што је с друге стране видљивог. Његош ће му касније посветити религиозно-филозофски спев Луча макрокозма. Интензивно овладава страним језицима и чита књиге у оригиналу, на француском, турском, немачком и руском језику, а учио је и грчки. Читао је Дантеа, Петрарку, Бајрона, Ламартина, Волтера и Пушкина, коме је посветио збирку народних умотворина “Огледало српско”. Преводио је Илијаду.

У осамнаестој години, након смрти Петра Петровића I, 1830. године, Раде, како му је било право име, преузима власт и постаје Пстар II. Од племенске и разједињене Црне Горе створа модерну државу. Да би ојачао своју власт, морао је да се закалуђери и да у себи обједини духовну и световну власт. Као владар Црне Горе:

- сузбијао је и искорењивао крвну освету (био је саветник, посредник, судија);
- увео је институције власти - основао сенат, гвардију и перјанике;
- успостављао чврсте дипломатске односе са Русијом и водио ратове против Турака
- на Цетиње донео штампарију из Русије и почео да штампа прве књиге;
- отворио прве школе, уводио порезе, правио путеве, отварао руднике.

Оболео је врло млад од туберкулозе, умро је 1851. године. Тако је завршио човек „обдарен свим даровима овога света, умом, лепотом, влашћу”. **Петар** Петровић Његош је био највећи владар међу песницима и највећи песник међу владарима.

Горски вијенац је најпознатије и најсложеније дело Његоша настало на Цетињу 1846. године, у време глади, суша, раздора међу племенима и завера против њега. Све то асоцирало га је на време 17. и 18. века, на очајнички положај владике Данила. Тако се наметнуо историјски догађај – истрага потурица. Првобитни наслови су били: *Извијање искре, Извита искра*, чиме је мислио да покаже на искру слободе

која се јавила у тами ропства у којем је чамио српски народ. Наслов Горски вијенац носи у себи особиту симболику: венац црногорских подвига, јунаштва и славе, патријархалног морала.

Испеван је у епско-драмској форми и прожет богатим лиризмом. *Епско* је у наглашеној наративности (приповедање коме прибегају главни јунаци), затим у ремаркама између испеваних целина, које прерастају у праве описе ситуација, стања и поступака колектива, -*драмско* је у спољашњој структури дела: све је дато у дијалогу а *лирско* у осећањима. Поставља се питање зашто се песник определио управо за овакву форму (ни спев, ни драма). Форма дела је у намери песника да на једном месту опева не само историјски догађај („истрага потурица“) него да пружи читаоцу и свеобухватну слику живота црногорског народа на живот уопште. Таквој намери песника више је одговарала сасвим слободна форма. Може се говорити и о теми у ширем смислу, а то је *живот и борба црногорског народа кроз векове*.

Композиција Горског вијенца, на унутрашњем плану, доста је лабава. Истрага потурица главни догађај око којег све кружи. Лабавих места има доста: сан Мандушића Вука, гледање у плећку, свађа међу сватовима, хватање бабе „вештице“, Драшкова прича о Млецима... Дело започиње „Посветом праху оца Србије“ - Карађорђу Петровићу, јер је у њему и Првом српском устанку видео „изви искру“ првог организованог српског отпора. Иако потиче из малог народа, он је, постао симбол отпора српског народа, а претња и страх за поробљивача.

Само дело Горски вијенац подељено је на три веће композицијске целине:

I. Скупштина уочи Тројичина дне на Ловћену (од поноћи до јутра, 197 стихова)

II. Скупштина о Маломе госпођину дне на Цетињу (два дана и ноћ, 2241 стих)

III. Бадње вече (од вечере до ручка, 374 стиха)

Дело започиње монологом владике Данила, у глухо доба ноћи. Окупили су се највиђенији Црногорци на Ловћену да, у заједничком договору, нађу решење за своју колективну невољу, јер на сцени су два непријатеља: један спољни - Турци који су се окомили на Црну Гору и, други, унутрашњи – потурице које не прихватају борбу против Турака, верски су отуђени, са њима је народ издељен и нејединствен. Скупштина је завршена, али одговора на питање шта чинити - нема. И, док сви тону у сан, владика Данило, најмлађи али и најодговорнији међу њима, остаје будан. Речи које изговара откривају и његову усамљеност, очај и безизлаз:

А ја шта ћу, али са киме ћу? Мало рука, малена и спага, једна сламка међу вихорове, сирак тужни без нијеге никога.

Ово подсећа на тужбалицу над властитом судбином и судбином Црне Горе: браћа која су прихватила веру освајача, они су се одрекли свога порекла. Кренути против њих значило би ући у братоубилачку борбу и учинити да Црна Гора у крви заплива. Шта чинити? - то је основно питање које се на Ловћену решава и на које нема правог одговора. Владика Данило води три борбе: борбу против Турака, борбу против потурица и борбу са самим собом. Овај трећи вид борбе је и најтежи.

Вук Мићуновић све то слуша, а онда га прекоревача због његовог песимизма и очаја:

Не, владико, ако бога знадеш! Каква те је спопала несрећа тено кукаш капо кукавица и топши се у српске несреће?...

По њему, јунаку, то је срамотно јер „људи трпе, а жене наричу“. „На муци се познају јунаци“. Уместо песимизма и очаја, јунак Мићуновић буди оптимизам:

а) указује на снагу народа: *Ти нијеси саморана Глава: видиш ове пет шиошин' момчади, које чудо снаге и лакоће у њих данас овђе видијесмо?..*

б) скреће пажњу на спремност младих да се боре и

в) открива одлучност за борбу до победе: *...Борби нашој краја бити неће до истраге турске али наше...*

Прва целина завршава симболиком: чује се грмљавина и две муње се сударају, у чему присутни виде предсказање будућих борби.

Друга скупштина на Цетињу почиње народним колом. **Коло**, песмом, подсећа на хор у античкој драми и у функцији је колектива. Оно подсећа на издајство које је дошло са Вуком Бранковићем и на витешки дух Милоша Обилића. Коло проклиње великаше који су издвојили српско средњовековно царство, прекоревача црногорске главаре због ћутања, неодлучности и губитка морала. Долазе Мартиновићи и доносе вест да су Турци уграбили једну жену, што ће убрзати одлуку осталих да се определе за борбу. Међутим, владика се колеба, покушава да одложи одлуку како не би дошло до братоубилачке борбе. У том смислу он и говори: *Не бојим се од вражјега ката, нека га је ка на гори листа, но се бојим од зла домаћега.*

Опет се јавља коло да ту дилему и страх ублажи мишљу да нико није попио „чашу меда“ а да пре тога није испио „чашу жучи“. Пред једногласношћу кола и главара Данило се све више приклања акцији. *Треба служит чести и имену! Нека буде борба непрестана, нека буде што бити не може...*

И поред таквог става, он ће опет покушати да позове потурице на заједнички састанак и договор, али, сем узајамних клеветања и прејакних речи, ничег другог није било. Ситуацију, наелектрисану мржњом и међусобним оптуживањима, пре-кида писмо од Селима везира. У писму се тражи покорност Црногораца. Владика, бранећи достојанство и витешки дух свог народа, узвраћа.

Тврд је орах воћка чудновата, не сломи га ал' зубе поломи!

Након отписивања владике везиру догађаји у делу постају доста лабави у односу на централни догађај и предмет певања. Нижу се следећим редоследом: ноћ и сан Вука Мандушића, војвода Драшко прича о својим доживљајима у Млецима, ручак и гледање у плећке брава, свадба потурица (песма, пуцњава), тужбалица (нарицаљка) сестре Батрићеве и њено самоубиство због жалости за погинулим братом, Црногорци доводе бабу „вештицу“, главари се разилазе, долазак игумана Стефана, најстаријег и најмудријег међу њима, и ноћ поред огња, мудра беседа игумана Стефана о устројству света, о противуречностима и вечној борби, о човековом положају, дужностима и смислу његовог трајања.

Трећи део Горског вијенца чине следећа збивања:

- разговор владике Данила и игумана Стефана поред огњишта и бадњака - речи игумана доводе владика до сазнања о неопходности борбе, одлазак у цркву на Божићну литургију, пуцњи у даљини, први знак да је „истрага“ почела, долазак Црногораца и сведочење о ономе што се десило (свађе са потурицама, сукоб, паљење кућа), писмо од кнеза Николе о борбама и тешкој погибији с једне и друге стране; Данило плаче јер се десило оно чега се највише плашио, а игуман се смије;

- долазак Вука Мандушића из борбе и његово сведочење о крвавим сукобима (плаче за сломљеном пушком); владика даје други цефердар Мандушићу, пропраћујући то речима: „...а у руке Мандушића Вука, биће свака пушка убојита!“

Тако се завршава Горски вијенац. Из свега овога се види да сама „истрага потурица“ није опевана, него само оно што јој претходи. Дакле, тежиште је на унутрашњој борби и драми, како би се што више истакло „чојство и јунаштво“ црногорског народа; „Истрага“ је само наговештена, дата само као ехо страшног збивања, али иза сцене (пуцњи у даљини, писмо, сведочења других о томе).

Владика Данило је појединац у коме ће се највише преламати оно што обележава један колектив у најсудбоноснијим тренуцима борбе за опстанак. Од самог почетка читаоцу бива јасно да је владика млад и да се нашао сасвим сам. Показује се читаоцу као владар који све види и зна, који не губи присебност, па ма о каквој ситуацији да је реч. Промишљеност је једна од доминантних црта његовог карактера. То што у једном тренутку тоне у очај (сам се шета пољем, нити једе, нити спава, само ћути), је доказ да је човек велике осећајности. Суочен са почетком истраге и тешким крвопролићем, плаче јер је тај судар вера, крви и мржње доживео као највећу трагедију. Презире силу и сваки вид тираније. Не тежи уништењу свега што је непријатељско. Основни смисао његове етике је да непријатеља доведе до сазнања да свако има право на слободу. Он стално преиспитује себе да не пренагли и да на њега не падне проклетство крвопролића. Из првог његовог монолога сазнајемо да је добар познавалац прилика у турској царевини, али и велики мислилац. Више је српски јунак него црквени поглавар јер не заговара пасивност и трпљење, него акцију и борбу. Човек не траје кроз молитве, него кроз подвиге.

ОНОРЕ ДЕ БАЛЗАК – ЧИЧА ГОРИО

Балзак је рођен 1799. у Француској. Прву половину 19. века обележава снажан успон буржуазије и сила новца. Балзак је још као дечак маштао да буде писац. Доживевши прве књижевне неуспехе опредељује се за издаваштво, купује штампарију, али пропада. Први значајнији роман је *последњи Шуан* који говори о грађанском рату између монархиста и републиканаца. Након овог успеха, он пише интензивно, објављујући стотине књига и пишући по цео дан. Он ће и остварити једну своју идеју да све своје романи обједини у једну целину коју је назвао *Људска комедија*. Ово је својеврсна историја нарави. У тој целини од 26 романа и на десетине приповедака налази се и “Чича Горио”. Тако је осликао целокупно француско друштво средине деветнаестог века. По узору на Балзака, и остали велики реалисти попут Томаса Мана, Достојевског, Толстоја, ствараће обимна дела са намером да детаљно дочарају живот свога времена и остваре јединствену визију једне епохе.

Чича Горио је највише прича о младом студенту Ежену де Растињаку и остарелом фабриканту резанаца чача Гориу. Око ове две судбине развија се низ индивидуалних историја: станара пансиона госпође Вокер (стара госпођица Мишоно, господин Поаре, млада девојка Викторина Тајфер, госпођа Кутир, одбегли робијаш Вотрен), виконтесе де Бозеан, грофице Анастасије де Ресто, баронице Делфине де

Нисенжан. Кроз роман дефиљује и десетина епизодних ликова (студент Бјаншон). У пансиону госпође Вокер је сиротиња различитог животног доба и порекла, а у предграђу Сен Жермен је високо друштво одевено у свилу и окићено златом. Ту је сукоб сиромаштва и материјалног изобиља. На једној страни је поштење, пријатељство и уважавање, а на другој бесомучна борба за друштвени престиж, завидљивост и неморал. Балзак не идеализује своје јунаке. Горио није поштено стекао богатство. Он је, ипак, највише страдалник и несрећник, жртва својих незајажљивих кћери и своје превелике љубави према њима која иде до пароксизма (безумља у љубави). Ни **Растињак** није идеализован. Он долази у Париз чист и неискварен, дуго такав и остаје. Постепено ипак попушта, прилагођава се средини у коју јарко жели да уђе. Као ћерке Горија, тако и он исцрпљује своје најмилије да би купио одговарајуће одело. Његови учитељи, виконтеса де Бозеан и одбегли робијаш Вотрен праве од њега мегданцију каквог тражи ондашњи Париз. Поквареност је општа појава и оружје људи осредњих особина. У друштво треба крчити пут “блеском генија или умешном поквареношћу. Међу људе треба улетети као топовско ђуле, или се увући као куга. Поштењем се ништа не постиже.” **Горио** је у пансион дошао као угледан грађанин, са државним обвезницама које доносе од 8 до 10 хиљада франака. Имао је “безазлено глупо и округло лице”. Нагиздан, пушио је до миле воље, сваког јутра му је долазио берберин у собу. Већ у трећој години сели се на трећи спрат, осиромашен. Тек ће се на крају експозиције открити истина о старцу. Његову љубав, Бакзак је овако описао : “Волео је и зло које му је од њих долазило.” Приман је од својих богатих ћери само док је располагао богатством, али је у њихове раскошне виле могао да улази само на врата куда улази послуга. Његова љубав прелази у безумље када даје последњи франак да опреми луксузан стан за младог Растињака у којем ће се овај састајати са бароницом де Нисенжан, једном од његових кћери.

- ПРИПОВЕДАЊЕ може бити **субјективно** (има облик првог лица једнине, ја форма приповедања, један субјект води причу и приказује и објашњава оно што он сматра да је важно. Он приказује само оно што зна, остало остаје непознато.) и **објективно** (има форму трећег лица, а тече из перспективе фиктивног свезнајућег наратора. Постоји дистанца између приповедача и оног што се приповеда. **Приповедач** је изван света књижевног дела, а **наратор** је саставни део књижевног света, обично је он један од јунака приче, посредник је између читаоца и оног што се у делу приказује. **Поуздани приповедач** казује у трћем лицу. Он зна све, шта се дешава у души јунака, шта се десило у прошлости или на другом простору. **Непоуздани приповедач** је у казивању ограничен само на своје знање. Казује само оно у чему је учествовао. **Наративни субјект** је назив за казивача приче у приповедном делу.

СТЕВАН СРЕМАЦ – ЗОНА ЗАМФИРОВА

Стеван Сремац (1855-1906) је рођен у Сенти, у Бачкој. Рано је остао без родитеља (без мајке са 4, а без оца са 13 година), па је о њему бринуо Јован Ђорђевић, управник најпре новосадског, а потом и београдског Народног позоришта. По угледу на њега, био је историчар и окорели конзервативац окренут националној прошлости. У Београду завршава Прву гимназију (професори Стојан Новаковић, Светислав Вуловић), (другови Љубомир Недић, Стеван Мокрањац) и Велику школу у Београду (Ђуро Даничић, Стојан Новаковић). Радни век је углавном провео као професор у Нишу, Пироту и Београду. Реалистичку прозу пише тек од доласка у Београд, релативно касно. Познате приповетке су “*Ивкова слава*”, *Поп Ђура и поп Спира*”, а “*Зона*”, као његово најбоље компоновано дело објављена је 1906, ма да је премијерно штампана у Српском књижевном гласнику 1903. Као присталица Либералне странке био је противник Светозара Марковића, окорели конзервативац, на страни газда и бирократије, а против слободоумних учитеља. Као писац, он је ипак реално прихватио чињенице стварности која га окружује, не дозволивши себи да искриви стварност.

У фабули је прича коју је Сремцу испричао Бранислав Нушић о сиромашном занатлији који ће, измишљеном отмицом успети да ожени богату чорбацијску ћерку. Сремац је радњу из Приштине пребацио у Ниш који је најбоље познавао. Приповедач ће говорити стандардним језиком, а његови јунаци јужњачким дијалектом, што ће остварити многе комичне ефекте. Ово је једноставна прича са лаким заплетом о љубави двоје младих који потичу из различитих друштвених слојева. Почетак се везује за песму о Зони Замфировој, коју певуши шегрт Поте у кујунциници Мана кујунције. Нико не зна кад је песма настала, ал се, кад се запева, увек мисли на само једну Зону. Она је ћерка хаџи Замфира, некада веома моћног, који се влада господски, а сменио је три паше. Зоне је изузетне лепоте: *Имала је очи као кадифа, косу као свила, усне као мерџан, зубе као бисер, струк као фидан (биљка младица)*. Сремац не прихвата као могућност сукоб генерација, па се и Зоне не супродставља вољи породице. Чак ће и у њу ући нешто од чорбацијске гордости, што ће повредити Манета. Зоне је била свесна своје

лепоте. Још као девојчица запазила је Мана кујунџију, кришом је уздисала за њим. То што Мане неће да је погледа, погађало је њену сујету. У игри скривених погледа крије се љубав и чежња на једној страни, и пркос и понос на другој страни. Када Зоне у колу неће да га гледа, Ману се стеже грло, заболе га слепоочнице, у устима му горко и суво. Када је, опет, заиграо са Калином, Зоне се осећа посебно погођеном.

Сремац је хумор и овде засновао на акцији жена. Тетке и стрине ће у својим свађама градити сочан хумор. Манетова тетка Дока је својим наглим потезима само изазвала револт Зониних тетака и стрина. Сремац изиграва руглу чаршијски менталитет. Сремац нема много високо мишљење о женама, сем кад су у питању мајке. **Мане** је најизразитији представник новог. Њега одликује снага, енергија, леп је и отресит. Лукав је и снажљив, али и разборит и пун поштовања према хаџи Замфиру. Он достојанствено прихвата веридбу и венчање, а одбија скупе Замфиrove поклоне. **Хумор** извири из ситуације, потом наративни хумор. Хумор је благ према људима патријархалног кова. Такве су сцене Манетовог уласка у дућан кроз ћепенак, сцена неуспеле тетке Докине проводацијске мисије, онда Замфирово вербално довијање кад нуди своју кћер Манету настојећи да сачува достојанство. Сви главни ликови су и позитивни. Карикатурални су портрети викача Нацка (који уместо 48 каже маџарска буна, а број 83 је Дудић (алузија на Тимочку буну, 58 је Сентоандрејска скупштина). Милисав Јекономија се као стални гост кафана укључује у чаршијску машинерију, с тим што он све политички обоји. Сремац критикује и новинара Ратомира јер новине се много баве интригама, што је предзнак нових медијских времена. Здравко Шотра је снимео филм по роману.

ИВО АНДРИЋ - МОСТ НА ЖЕПИ

Мост на Жепи је једна од уметнички најуспелијих Андрићевих прича -право ремек-дело у приповедачком, композицијском и језичком смислу. Приповетка је послужила нашем нобеловцу као полазиште или основа за његов велики роман На Дрини ћуприја.

Тема приче је мост - настанак и трајање. Мост је настао из несанице, самоће и очаја везира Јусуфа, јер се у самоћи родила мисао о крхкости и пролазности власти, моћи и свега што је људско. Друго, „живећи заточен у осами и немилости, везир се сетио живље свога порекла и своје земље. Јер, разочараље и бол одводе мисли у прошлост". У таквим тренуцима родила се идеја да подигне нешто лепо, велико и трајно - грађевину која ће га надживети и подсећати друге на њега, а да у исто време то буде и споменик његовом пореклу. Везир се одлучио да то буде - мост, у родном крају, на реци Жепи. Зашто баш мост? Одговор би се могао наћи у једном другом тексту Иве Андрића – Мостови:

Од свега што човек у животном нагону подиже и гради, ништа није у мојим очима боље и вредније од мостова. Они су важији од кућа, светији, јер су општији од храмова. Свачији и према сваком једнаки, корисни, подигнути увек смислено, на месту на ком се укрштава највећи број људских потреба, истрајнији су од других грађевина и не служе ничем што је тајно или зло...

Идеју везира Јусуфа материјализоваће неимар који ће, такође у самоћи и одвојености од света, доћи до визије моста изузетне лепоте у непроходној дивљини. Неимар приноси велику жртву своје делу одричући се онога што је другима најважније – “уживање живота”. Његов живот се у овој приповеци састоји од истрајног, доследног и мучног рада, од сталних жртава за дело. Живот неимара је живот за уметност. Он није хтео да станује у Вишеграду, већ је саградио себи брвнару изнад Жепе. Сам себи кува, стално је тесао и цртао, испитивао ток Жепе. Кад сви током зиме оду, он остаје у својој брвнари, повоздан погнут над својим радовима и рачунима. Скеле и насипе, обилази и ноћу, увек забринут. Обични људи не могу да схвате уметника. Он је примио на крају само четвртину своје плате, а умро је непосредно по завршетку свога дела. Живот уметника је живот за уметност, а његова егзистенција је парадоксална: својом усамљеношћу он служи друштву, а жртвујући своју личност, он је обесмрћује.

И мост ће, попут везира и неимара, бити издвојен и усамљен у односу на околину. Тако усамљен, остаће да траје и вековима чува успомену на везира и његово порекло, да премошћује векове и повезује генерације. А након многих столећа, писац из овог века, излетник, у једно вече, враћајући се из планине, сешће уморан „поред камените ограде на мосту". Осетиће топао додир камена, а са тим додиром као да је била успостављена веза са тренутком у коме је мост настао, са нараштајем који је градио тај мост, са везиром Јусуфом. чија је судбина одредила мост, и са неимаром који га је у својој стваралачкој имагинацији осмислио. И то је оно из чега се родила идеја и намера да се напише и исприча историја моста, да се на једно уметничко дело одговори другим делом (књижевним), и тако на судбине везира Јусуфа, ћудљивог неимара и моста надовеже још једна судбина – судбина увек усамљеног, ћудљивог и замишљеног писца Иве Андрића.